ROZHĽADY

K IDENTIFIKÁCII PROTIKOMUNISTICKÉHO ODBOJA NA SLOVENSKU (O INTERPRETAČNOM LABYRINTE JEHO HISTORICKEJ, PRÁVNEJ A SPOLOČENSKEJ ROVINY)

ANTON HRUBOŇ

HRUBOŇ, Anton. On identification of the anti-communist struggle in Slovakia (the interpretative labyrinth of its historical, legal and social levels). Historický časopis, 2015, 63, 3, pp. 503-516, Bratislava.

The paper indirectly continues the discussion on the pages of the Historical Journal on the relationship between history and politics against the background of identification of the anti-communist struggle in Slovakia after 1989. In the introduction, the author points to the frivolous manipulation of the terms anti-communist struggle or fighter in social and historical discourse, which was also reflected in the so-called memory legislation in Slovakia. Vague use of terminology in the memory legislation created a dangerous precedent, which enables the granting of the now positive status of anti-communist fighter also to members of pro-Nazi repressive military units operating in Slovakia after the outbreak of the Slovak National Uprising, and to open supporters of the other Ľudák totalitarian regime. The paper documents the complexity of the problem in the framework of a comparative approach, with regard to the disputes on the theme of the anti-communist struggle in the Czech Republic, where discussion strikes against similar problems to those in Slovakia, but the interpretation and methodology is undoubtedly a step more advanced. The author does not end his considerations with unambiguous conclusions. Instead of this, he outlines the more widely conceived fields of discussion, through which a polemical dialogue needs to be carried on in his view.

Anti-communist struggle. Communism in Slovakia. Memory legislation. Historical memory. Discussion of the past.

V *Historickom časopise* č. 1/2014 otvoril Michal Kšiňan diskusiu k pomerne málo pertraktovanej téme vzťahu politiky a histórie.[1] Analýza vzťahu týchto dvoch objektov spoločenského diskurzu môže byť realizovaná z nespočetného množstva uhlov a metodologických prístupov. Vo svojom príspevku, voľne nadväzujúcom na vyhlásenú výzvu do diskusie, sa zameriam na konkrétny problém, ktorého interpretácia tvorí pomyselný priesečník konfrontácie historickej, právnej a spoločenskej dimenzie jeho vymedzenia.[2]

Viaceré termíny, s ktorými sa v celospoločenskom naratíve operuje, nadobúdajú pod vplyvom ich politického, prípadne ideologického znehodnotenia mnohoznačný, ba až

1 KŠIŇAN, Michal. Politika vs. história? Diskusie v slovenskej historiografii. In *Historický časopis*, 2014, roč. 62, č. 1, s. 91-113. ISSN 0018-2575.

2 Posledné dve menované dimenzie – právnu a spoločenskú – budem vo vzťahu *história verzus politika* pre heuristické účely považovať za politickú rovinu. Právna rovina je politikou priamo kreovaná v podobe zákonov a spoločenská rovina minimálne silno determinovaná.

neurčitý význam. Nielen nekončiace diskusie o povahe fašizmu,[3] ale taktiež spory okolo explanácie pojmov národ či historická pamäť poukazujú na širokú variabilitu ich ukotvenia v historiografickej kultúre a humanitných disciplínach. Problém vyvstáva, keď popri prirodzenom prekrývaní historického (odborného) a spoločenského (laického) diskurzu vstupuje do hry tretí hráč – právna, t. j. zákonná, politickou mocou utvorená dikcia. Zákonná dikcia nepozná dialóg, pojmy vymedzuje taxatívne a čo je najhoršie – historikom i širokej verejnosti niekedy pod hrozbou sankcií priamo stanovuje, ako definovať historické pojmy, ako hodnotiť dejinné udalosti alebo osobnosti. Hoci s výnimkou tzv. osvienčimskej a jáchymovskej lži právne normy platné v Slovenskej republike nešpecifikujú možné postihy za interpretáciu histórie v rozpore s nimi, kodifikácia viacerých „historických" zákonov z nedávnej minulosti[4] a najmä proces ich schvaľovania, sprevádzaný miestami vášnivými polemikami, preukázali značnú atomizáciu v ich všeobecnom akceptovaní.

Samozrejme, zákony o minulosti nie sú typologicky jednoliate. Kým niektoré, ako napríklad *lex SNP* alebo *lex Hlinka*, majú skôr axiologický rámec (teda sú vyjadrením hodnotového postoja parlamentnej majority voči konkrétnej udalosti či osobnosti), iné sa týkajú takpovediac „súčasnej histórie", pričom aktéri, na ktorých sa vzťahujú, ešte stále žijú. Berúc do úvahy časté tematizovanie obdobia komunistického režimu osobite prekvapuje takmer absentujúca diskusia o kontroverznej zákonnej definícii protikomunistického odboja na Slovensku. Iste, ide len o jeden segment z celého radu zákonom „schválenej" minulosti, avšak pre svoju fatálnu laxnosť poslúži v mojom príspevku práve on ako exemplárny príklad trecích plôch medzi históriou a politikou. Najskôr si ale načrtnime širší kontext súvislostí.

* * *

Ak chceme vyriešiť rébus okolo toho, čo ponímať pod protikomunistickým odbojom na Slovensku, musíme sa najskôr dotknúť otázky, čo vlastne možno považovať za odboj ako taký. Nebezpečenstvo interpretačnej voľnosti, s akou sa v prípade daného termínu stretávame, spočíva v hrozbe jeho devalvácie. Prílišné zovšeobecňovanie pojmu *odboj* musí zákonite vyústiť do dezorientovanosti v spleti historickej, spoločenskej a právnej roviny alebo až do úplného nepochopenia skúmaného historického problému.

Vymedzené tri roviny obsahovej reflexie odboja koexistujú fakticky vo všetkých európskych krajinách, ktoré nadobudli historickú skúsenosť s komunistickým režimom. Vo svojich úvahách sa obmedzím na profilujúce protirečenia teoretického výkladu protikomunistického odboja s dôrazom na situáciu po roku 1989 a pokúsim sa ponúknuť inšpirácie pre prax historika, ako sa z týchto križujúcich terminologických siločiar vymaniť. Podotýkam, že podrobnú charakteristiku jednotlivých foriem protikomunistických akti-

3 K tomu pozri najmä prehľadovú štúdiu CINKAJZL, Ondřej. Ke genezi komparativních fašistických studií a „novému konsenzu". In *Securitas imperii*, 2010, roč. 17, č. 2, s. 106-123.

4 Niektorými označované aj ako tzv. pamäťové zákony, keďže tieto normy do istej miery „usmerňujú" spoločnosť, ako sa na konkrétne udalosti, resp. osobnosti pamätať.

vít, ako ju formuloval napríklad Vladimír Varinský,[5] z priestorových dôvodov zámerne vynechám.

Slová *odboj/odbojár* v prvých mesiacoch, resp. rokoch po páde totalitného režimu v spoločenskom diskurze zvyčajne rezonujú veľmi frekventovane. Zo šede zabudnutia sa vynárajú osoby, ktoré totalitná moc väznila, umlčala alebo v strachu pred perzekúciou odišli dobrovoľne do ústrania. Do povedomia verejnosti prenikajú osudy „neznámych hrdinov", ktorí nikdy nekrútili kormidlom smerovania krajiny a z hľadiska tzv. veľkých dejín splývali s beztvarou masou zglajchšaltovanej spoločnosti. V neposlednom rade na scénu prenikajú aj fosílie inofarebnej totality, dožadujúce sa svojho demokratického práva prehovoriť v nových pomeroch do diania (aké cynické od osôb, ktoré demokratické hodnoty sami ničili, resp. vykladajú si ich pragmaticky po svojom...[6]).

Všetky tieto skupiny spojuje jeden menovateľ – odpor voči zvrhnutej moci, ktorá rôznym spôsobom (zväčša negatívne) ovplyvnila životy ich členov. Porevolučná realita tradične ukazuje, že spoločný aspekt odporu je jedným z mála, ak nie vôbec jediným spojivom medzi názorovo, sociálne, nábožensky a politicky pestrými zložkami spomínaných skupín. Je pritom zaujímavé, ako rada každá z nich vo svojom autoobraze (v publicistike, médiách, prejavoch a pod.) narába s pojmom *odbojár*, ktorým sa často s hrdosťou sebaidentifikuje. Kde je potom pri takomto vágnom používaní termínov deliaca čiara medzi *odbojom*, ktorý vedomou ozbrojenou alebo neozbrojenou formou sleduje destabilizáciu, resp. zvrhnutie režimu a nastolenie režimu nového; medzi *opozíciou* (*disentom*), ktorý totalitný režim kritizuje, no svoj zápas proti nemu vedie najmä vo verbálnej a manifestačnej rovine, snažiac sa viac-menej o jeho reformu („poľudštenie") a medzi najpočetnejšou zložkou spoločnosti, zastávajúcej postoj – pracovne to nazvime – *ľudovej nedôvery*, ktorá síce vidí defekty režimu, v užšom kruhu osôb na ne poukazuje, ale proti režimu otvorene nevystúpi?

Premeňme si to na drobné: môžeme stavať na jednu úroveň maďarských revolucionárov na budapeštianskych barikádach so samopalom v ruke roku 1956, signatárov *Charty 77* a šomranie školáka na rutinné prvomájové pochody? Každý z daných činov v kontexte vtedajšej doby nepochybne vyžadoval určitú dávku odvahy. Ich aktéri si uvedomovali, že za svoj skutok môžu pykať: bojové nasadenie proti sovietskym okupantom mohla kedykoľvek prerušiť náhla smrť spôsobená znenazdajky odrazenou guľkou; podpis pod petíciou mohol znamenať krátkodobé väzenie, prepustenie z práce či iné občianske obštrukcie a sabotovanie mávania vlajkami pred tribúnou plnej funkcionárov komunistickej strany sa mohlo postarať o zníženú známku zo správania.

---

5 VARINSKÝ, Vladimír. Identifikácia protikomunistického odboja a jeho podoby v povojnovom období. In SYRNÝ, Marek a kol.: *Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945*. Banská Bystrica : Múzeum Slovenského národného povstania, 2009, s. 409-420. ISBN 9788097023829.

6 Po roku 1989 sa na Slovensku opäť začali hlásiť o slovo stúpenci ľudáckej totality, ktorí sa vrátili z exilu, resp. ich skupina priaznivcov. Práve rétorika Hlinkovej slovenskej ľudovej strany bola v medzivojnovom období charakteristická svojským chápaním pojmu demokracia. Ľudáci najmä od triumfu v parlamentných voľbách roku 1925 permanentne tvrdili, že demokracia je forma vlády, pri ktorej má voličov zastupovať „hlas národa", teda strana s najväčšou dôverou vo voľbách.

Z pohľadu závažnosti dôsledkov je zrejmá jedna skutočnosť: teoretické zastrešenie povstalca, chartistu a školáka pod jednotný status odbojára nielenže nepôsobí úctivo, ale ani korektne z historicko-sémantického hľadiska, hoci niekdajšieho mládežníckeho rebela sa zaiste môže jeho vyňatie zo spektra odboja osobne dotknúť. Pravda, ak sa niekto cíti byť členom istej sociálnej skupiny, nemusí do nej reálne patriť a jeho činnosť nemusí spadať do kategórie odboja, aj keď ju sám za formu odboja považuje. Domnievam sa však, že historik by vo svojich hodnoteniach nemal byť od pocitov pamätníkov závislý. Teda ide o to: vyjasniť si pojmy a oddeliť ich od dojmov.

Pokiaľ sa do toho historik pustí, nevyhnutne sa dostane do konfrontácie so spoločenskou a právnou definíciou odboja/odbojára. Nazdávam sa (a to je aj leitmotívom môjho textu), že na spoločenskú a právnu percepciu historik nemusí byť vôbec viazaný. Naopak, jeho úlohou, zužitkujúc svoje pramenné i mimopramenné poznanie a oprúc sa o vlastnú odbornú integritu, je identifikovať ich slabiny a navrhnúť adekvátne korekcie pre spoločenský a hlavne právny diskurz. Či sa v spoločenskom vedomí a právnej praxi ujmú, predstavuje samostatnú kapitolu, na ktorú už vplyv historika nemá priamy dosah. Zmeny môže každopádne aspoň iniciovať. Ako skonštatoval historik Petr Blažek, primárne má otvorenie teoretických otázok vnímania odboja svoj význam z dôvodu, že rôzni autori prisudzujú v súčasnosti rovnakým termínom (tretí odboj, opozícia, disent) rôzny význam a sami nejavia o s tým súvisiace metodologické a interpretačné problémy patričný záujem,[7] čo sa následne odráža na slabej alebo nejestvujúcej odbornej oponentúre zaužívanému spoločenskému a právnemu poňatiu termínov.

Mechanizmus vytvárania zákonov o komunistickej minulosti a jeho medzery

Zrod voľného chápania termínu protikomunistický odboj/odbojár na Slovensku predstavuje dlhodobejší proces, ktorý bol naštartovaný už bezprostredne po novembri 1989. Na jeho počiatku nestál známy a v súčasnosti platný zákon o protikomunistickom odboji č. 219/2006 zo 16. marca 2006, ale legislatívne lapsusy ešte z doby česko-slovenskej federácie, nesúce v sebe pečať nekoncepčného chaosu a princípov uplatňovanej zásady *vae victis* voči osobám angažovaným za bývalého režimu. Federálne zhromaždenie 4. októbra 1991 prijalo zákon č. 451/1991 (tzv. lustračný zákon), ktorým veľmi ľahkovážne nastavilo kritériá pre obsadzovanie verejných funkcií. Podľa tejto právnej normy nemohol funkciu v niektorej zo širokého poľa štátnych inštitúcií[8] zastávať občan, ktorý bol v období od 25. februára 1948 do 17. novembra 1989 príslušníkom Štátnej bezpečnosti (ŠtB) a iných s komunistickým režimom spätých orgánov a inštitúcií.[9] Čisto teoreticky: znamenalo by to, že občan, ktorý svoj služobný pomer v ŠtB z akýchkoľvek dôvodov ukončil k 24. februáru 1948, funkciu v ponovembrovom režime zastávať

7 BLAŽEK, Petr. Typologie opozice a odporu proti komunistickému režimu. Přehled koncepcií a limity bádání. In BLAŽEK, Petr (ed.). *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968 – 1989*. Praha : Ústav českých dějin FF UK – Dokořán, 2006, s. 10. ISBN 8073630079.

8 Menovite v orgánoch štátnej správy, v armáde, informačnej službe, policajnom zbore, kanceláriách vládnych inštitúcií a najvyšších súdov, v prezídiu akadémií vied, v rozhlase, televízii, tlačovej kancelárii, štátnych podnikoch, organizáciách, akciových spoločnostiach s väčšinovým podielom štátu, v podnikoch zahraničného obchodu, železniciach, štátnych fondoch, štátnych peňažných ústavoch a banke.

9 Dostupné online: http://www.upn.gov.sk/data/pdf/451-1991.pdf .

môže a občan, ktorý služobný pomer ukončil krátko po 25. februári 1948 (napríklad aj v dôsledku pofebruárovej čistky politicky nespoľahlivých príslušníkov) už nie? Pre ujasnenie tohto historicko-právneho nezmyslu, ŠtB bola ako súčasť Zboru národnej bezpečnosti pod silným vplyvom komunistickej strany a prevádzala protizákonné akcie v jej prospech (odpočúvanie politických odporcov, fabrikovanie falošných dokumentov o ich činnosti atď.) už dávnejšie pred „červeným prevratom".[10]

Lustračný zákon teda nastavil meradlo previnilosti s až zarážajúcou plytkosťou a na báze prezumpcie viny. Príslušník ŠtB, ktorý preukázateľne a vedome pracoval v intenciách smerníc a stratégie komunistickej strany pred februárom 1948, bol z právneho hľadiska „čistý", zatiaľ čo príslušník pracujúci pre bezpečnostné zložky len niekoľko týždňov po tomto dátume právne spadal do čiernej listiny zákona č. 451/1991. Samozrejme netvrdím, že takúto priam byrokratickú rigoróznosť štát od roku 1991 uplatňoval v praxi. Uvedeným modelovým príkladom zvýrazňujem skôr iracionálnosť mechanickej definície právnych konštruktov, ktoré sa v legislatívnom procese aplikovali i pri prijímaní ďalších zákonov týkajúcich sa komunistickej minulosti – ako uvidíme, vrátane slovenského zákona o protikomunistickom odboji. Reťaz definičných pochybení v oblasti protikomunistického zákonodarstva sa lustračným zákonom iba začala.

Z historického hľadiska odborne neudržateľné vymedzenie tzv. obdobia neslobody plasticky dokumentuje ďalší zákon č. 553/2002. Takzvaný zákon o pamäti národa a „rodný list" Ústavu pamäti národa (ÚPN) platí v drobných obmenách dodnes.[11] Úvodný paragraf stanovuje obdobie neslobody v kontradikcii so skôr prijatým federálnym zákonom č. 480/1991,[12] v diapazóne od 18. apríla 1939 do 31. decembra 1989. Dňa 18. apríla 1939 vydala vláda Slovenského štátu prvý protižidovský zákon,[13] čím sa však obdobie neslobody (alebo presnejšie autoritatívneho režimu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany) určite nezačalo.

Podľa slov prvého predsedu Správnej rady ÚPN Jána Langoša sa za posunutím medzníka z omnoho logickejšieho 6. októbra 1938 (deň vyhlásenia autonómie Slovenska pod ľudáckou taktovkou) skrývali iné než historické dôvody, a to politické tlaky jednej z vtedajších koaličných strán.[14] Ešte absurdnejšie než 18. apríl 1939 však pôsobí medzník konca obdobia neslobody (31. december 1989), keď v celom Československu prebiehali akurát tak silvestrovské oslavy... Azda práve ohňostroje vítajúce rok 1990 ukončili obdobie neslobody a otvorili novú etapu dejín?

---

10 PALKO, Vladimír ml. *Bernard Jaško a spol. Odpor proti komunizmu v Zbore národnej bezpečnosti.* Bratislava : Ústav pamäti národa, 2006, s. 11. ISBN 809692964X. Pre úplnosť dodajme, že takéto nekalé využívanie ŠtB zo strany komunistickej strany nebolo výnimkou, no zároveň ani pravidlom.

11 Dostupné online: http://www.upn.gov.sk/data/zakony/553-2002.pdf.

12 Zákon č. 480/1991 *o dobe neslobody* z 13. 11. 1991 bez akejkoľvek konkrétnejšej právnej alebo historicky vyargumentovanej definície iba sucho skonštatoval, že *„v rokoch 1948 až 1989 komunistický režim porušoval ľudské práva i svoje zákony"*. Dostupné online: http://www.upn.gov.sk/data/pdf/480-1991.pdf.

13 KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie.* Bratislava : Archa, 1991, s. 48. ISBN 8071150150.

14 LACKO, Martin. K otázke hodnotenia a charakteru obdobia neslobody v slovenských dejinách 20. storočia. In HRUBOŇ, Anton - LEPIŠ, Juraj - KUBUŠ, Martin (eds.). *Slovensko v rokoch neslobody 1938 – 1989 I. Veľké udalosti a fenomény rokov 1938 – 1989 v regiónoch Slovenska.* Bratislava : Ústav pamäti národa; Historia nostra, 2014, s. 10. ISBN 9788089335657.

Prvé slovenské právne normy po roku 1989 o ére komunizmu sa vyznačovali snahou o politické a morálne vyrovnanie sa[15] s bývalým režimom, ako aj snahou o trestnoprávne postihnutie jeho protagonistov.[16] Nechcem na tomto mieste hovoriť o legitímnosti či nelegitímnosti tohto procesu, postaveného na základoch retroaktivity. Predstavuje to úplne osobitnú zložku diskurzu o našej totalitnej minulosti, ktorú nie je možné analyzovať na stránkach jednej úvahy. Pre účely tohto príspevku je omnoho podstatnejšie pristaviť sa pri formálnej stránke legislatívy o tzv. období neslobody.

Zákony prijaté zákonodarnými zbormi (či už federálneho zhromaždenia alebo Národnej rady Slovenskej republiky) až príliš hazardne postavili latku medzi trestnosťou a beztrestnosťou, medzi obdobím slobody a neslobody a v konečnom účtovaní vytvorili podhubie pre nie vždy zaslúžené kádrovania, ktoré sa mohli stať vhodným prostriedkom pre vybavovanie si osobných účtov zo strany predstaviteľov ponovembrového režimu voči osobám angažovaným pred rokom 1989. Koncipienti zákonov o komunistickej minulosti si pri ich tvorbe neuvedomili podstatnú vec – že celý sled zákonného vyrovnávania sa s prednovembrovou epochou môže vyvolať bumerangový efekt. Preexponovaná spoločenská klíma antikomunizmu viedla k vytváraniu naivných a niekedy tiež falošných predstáv o prorežimnom aktivizme všetkých osôb spomenutých v materiáloch ŠtB, ktorú by sme pokojne mohli pomenovať *agentomániou*.[17] Prejavilo sa to najmä v súvislosti s verejnými kauzami a súdnymi konaniami proti osobám, obvineným zo spolupráce so ŠtB a ďalšími represívnymi orgánmi komunistickej moci. Pritom, ako podotkol aj disident Milan Šimečka, *„do evidenčných kariet sa dostali aj ľudia, ktorí boli poctiví,*

15 Toto často uvádzané slovné spojenie nemá celkom racionálne opodstatnenie. Spoločnosť ako taká sa nemôže s totalitnou minulosťou „vyrovnať“, pretože zďaleka nie všetci (napríklad súčasná mladá generácia) boli aktérmi udalostí pred rokom 1989. „Vyrovnávanie sa s minulosťou“ tak vo verejnom diskurze zostáva dodnes veľmi hmlistým spojením, ktoré si zo strany obhajcov jeho používania v historickom naratíve bude vyžadovať jasnejšie sprecizovanie. K teoretickým prístupom ku konceptu „vyrovnávania sa s minulosťou“ a jeho percepcii v sociálnych a humanitných vedách bližšie pozri BEZÁK, Tomáš. Príspevok k definícii konceptu vyrovnávania sa s minulosťou. In *Nové historické rozhľady*, 2013, roč. 3, č. 1, s. 73-90. ISSN 1338-4813.

16 Najväčšou aktivitou spomedzi inštitúcií v tomto smere vynikal Ústav pamäti národa. Ako však v jednom z rozhovorov sklamane skonštatoval vtedajší predseda jeho Správnej rady Ivan A. Petranský, prokuratúra sa väčšinou podnetov vôbec nezaoberala a „hádzala ich do koša“. Dostupné online: http://www.postoy.sk/petransky_prokuratura_nase_podnety_hadze_do_kosa.

17 Ako správne podotkol historik Jan Kalous, nezainteresovaná verejnosť má často problém pochopiť jednotlivé kategórie publikovaných, resp. sprístupnených zväzkov ŠtB. Nerozlišujú medzi kandidátmi tajnej spolupráce, dôverníkmi, medzi sledovanými a nepriateľskými osobami. Informácie o evidencii osôb v spisoch ŠtB tak vnímajú veľmi zjednodušene až prekrútene, často na základe bombastických titulkov v bulvárnych médiách, ktoré vytrhávajú fakty, nevysvetľujú kontext objavenia sa osôb v bezpečnostných zväzkoch, ani skutočnú podstatu a charakter ich spolupráce s komunistickou tajnou políciou. KALOUS, Jan. Rizika materiálů Státní bezpečnosti. Několik bodů k práci s dokumenty v České republice. In JAŠEK, Peter (ed.). *Interpretácia dokumentov Štátnej bezpečnosti.* Bratislava : Ústav pamäti národa, 2011, s. 58. ISBN 9788089335466. Ján Čarnogurský podotýka, že ŠtB evidovala značné množstvo ľudí v kolónke spolupracovníkov bez toho, aby o tom vôbec vedeli. Vo svetle týchto prípadov poukazuje na absolutizáciu výpovednej hodnoty bezpečnostnej agendy. Pozri ČARNOGURSKÝ, Ján. Spisy bývalej ŠtB. In JAŠEK, Peter (ed.). *Interpretácia dokumentov Štátnej bezpečnosti.* Bratislava : Ústav pamäti národa, 2011, s. 105-110. ISBN 9788089335466; tiež CIBULA, Igor. Výpovedná hodnota dokumentácie ŠtB. In JAŠEK, Peter (ed.). *Interpretácia dokumentov Štátnej bezpečnosti.* Bratislava : Ústav pamäti národa, 2011, s. 141-146. ISBN 9788089335466.

statoční, dokonca aj apolitickí, ale nejakou zvláštnou náhodou sa dostali do sféry záujmu ŠtB".[18] Stíhané osoby, ktoré možno v skutočnosti participovali na prenasledovaní občanov, boli po roku 1989 pre nedostatok dôkazov obvykle pozbavené obžaloby. V očiach verejnosti tak v záverečnom bilancovaní nevyzneli ako vinníci, ale ako obete a navyše od štátu k tomu vysúdili nemalé odškodné za krivé obvinenia.[19] Všetko sú to kontroverzie spôsobené predovšetkým laxne nastavenými parametrami právnych noriem a ponovembrovou vlnou čierno-bieleho videnia komunistického režimu.[20]

Zákon o protikomunistickom odboji – vyvrcholenie právnej zmätenosti?

Snahy o prijatie zákona o protikomunistickom odboji sa v Národnej rade objavili už krátko po vzniku samostatnej Slovenskej republiky. Iniciatíva poslanca Kresťanskodemokratického hnutia Jána Čarnogurského v parlamente nenašla dostatočnú podporu.[21] Následne došlo k pomerne rozpornej situácii, keď poslanci ako určitú „náhradu" schválili zákon č. 125/1996 *o nemorálnosti a protiprávnosti komunistického systému*,[22] ktorý vôbec nedefinoval pojem protikomunistický odboj/odbojár, ale napriek tomu ustanovoval osadiť do vstupnej haly parlamentu pamätnú tabuľu s textom: *„Účastníci protikomunistického odboja sa zaslúžili o pád komunistického režimu a o znovunastolenie demokracie na Slovensku. Patrí im za to vďaka."*[23]

Explicitná právna definícia protikomunistického odboja bola legislatívne ukotvená až roku 2006. Zákon č. 219/2006 *o protikomunistickom odboji* bol vyústením viacročnej snahy pravicovej časti slovenskej politiky o kodifikáciu minulosti.[24] Akoby podľa vzoru starších právnych noriem, aj zákon o protikomunistickom odboji obsahoval viacero kontroverzných ustanovení. Právna dikcia formulovala protikomunistický odboj ako pokračovanie národného boja za oslobodenie a ako odpor občanov proti komunistickému režimu prejavený či prejavovaný organizovane alebo individuálne v období od 6. októbra 1944 do 17. novembra 1989 verejnými občianskymi postojmi alebo činmi odporu, a to tak na domácej pôde, ako aj v zahraničí. Opäť by sa dali viesť diskusie, prečo by mal byť práve 6. október 1944 dňom, odkedy možno hovoriť o počiatkoch protikomunistického odboja na Slovensku. Dňa 6. októbra 1944, ale ani v nasledujúcich mesiacoch objektívne

18 Pokus o lustráciu lustrácie. In ČOMAJ, Ján (ed.). *Horúce témy. Slovensko v ringu.* Bratislava : Tatrapress, 1991, s. 94. ISBN 8085260123.

19 Prvý pokyn na vytriedenie a zničenie „citlivých" materiálov Štátnej bezpečnosti údajne vydal prvý námestník federálneho ministerstva vnútra jednotlivým krajským správam ŠtB a XII. správe federálneho ministerstva vnútra vo večerných hodinách 1. 12. 1989. Materiály sa začali hromadne skartovať už od druhého dňa. STREŠŇÁK, Gábor. K problematike mimoriadnej skartácie materiálov ŠtB na Slovensku v roku 1989. In JAŠEK, Peter (ed.). *20. výročie Nežnej revolúcie*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, s. 212. ISBN 978-80-89335-29-9.

20 K problematike počiatkov „vyrovnávania sa" s komunistickom minulosťou pozri ŽÁČEK, Pavel. *Boje o minulost: deset let vyrovnávání se s komunistickom minulostí. Pokus o předběžnou bilanci*. Brno : Barrister & Principal, 2000, 132 s. ISBN 808594748X.

21 Dostupné online: http://www.sme.sk/c/2117194/kdh-zakon-o-protikomunistickom-odboji-opat-na-rokovanie-do-nr-sr-sme-na-tlacovkach.html.

22 Dostupné online: http://www.upn.gov.sk/data/pdf/125-1996.pdf.

23 Dostupné online: http://www.upn.gov.sk/data/pdf/125-1996.pdf.

24 Dostupné online: http://www.upn.gov.sk/data/zakony/219-2006.pdf.

žiaden režim komunistického charakteru na území Slovenska ešte nejestvoval. Navyše, ak má byť určujúcim míľnikom pre jeho začiatok dátum, kedy sovietske vojská a 1. československý armádny zbor vstúpili cez Duklu na územie severovýchodného Slovenska, potom protikomunistický odboj zákonite nemôže byť pokračovaním národného odboja, pretože by vystupoval v priamom kontraste s ním. To je právna, resp. historicko-právna slabina definície protikomunistického odboja.

Krehkosť zákona č. 219/2006 popri nej zvýrazňuje i druhý aspekt, a to fakt, že jeho ustanovenia umožňujú klasifikovať za protikomunistického odbojára aj príslušníkov ľudáckeho bezpečnostno-represívneho aparátu (pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy – POHG, Domobrany, Hlinkovej mládeže – HM) alebo slovenských príslušníkov nacistických represívnych jednotiek (Kampfgruppe Edelweiss a iné). Pod dojmom týchto skutočností sa nám kryštalizuje nielen evidentná nedomyslenosť, ale až priam fraškovitosť formulácie zákona o protikomunistickom odboji. Zákonodarcom sa fakticky podarilo vtesnať do jedného priečinka dve diametrálne odlišné línie boja proti komunizmu, ktoré sa tak podľa zákonne nastavených kritérií vzájomne prelínajú.[25] Sumárne povedané, paragrafy zákona umožňujú honor veterána protikomunistického odboja udeliť aj osobe bojujúcej za zachovanie druhej, ľudáckej totality a v širšom zmysle nacistickej *Novej Európy*. Aby sme sa nepohybovali len v teoretickej dimenzii, uveďme si reálny príklad z praxe, ktorý exemplárne obnažuje kardinálne diery legislatívy.

* * *

Meno Ivana Štelcera vstúpilo na Slovensku do povedomia historikov a čitateľskej obce začiatkom 90. rokov. Štelcer patril v tomto období k osobám, ktoré začali po páde komunizmu pridúvať vietor do plachiet tzv. zamlčiavaným pravdám navrátivšej sa proľudáckej emigrácie zo Západu. Postaral sa o znovuvydanie prác „klasikov" ľudáckeho režimu Ferdinanda Ďurčanského, Vojtecha Tuku, Konštantína Čulena, Karola Murgaša či Štefana Polakoviča a takisto vlastným nákladom vydal viacero titulov, v ktorých sa sympatie autorov k režimu z rokov 1938 – 1945 dali doslova krájať. Tieto ponovembrové vydavateľské aktivity v sebe skrývali viac než len zištné zvezenie sa na dobovej vlne knižného odkrývania „tabuizovaných faktov".

Pozvánka na slávnostné uvedenie Štelcerových memoárov *Náš zápas o samostatnosť Slovenska (1945 – 1992)* v trenčianskej knižnici lákala verejnosť na prezentáciu knihy *„približujúcej životný osud bývalého politického väzňa..., ktorý sa nechcel stotožniť s prenasledovaním Slovákov v povojnovom Československu"*. Statočný občiansky postoj voči perzekúciám, ktoré komunistický režim prevádzal, by si akiste zasluhoval úctu, keby vo veci nebol malý háčik. Ivan Štelcer bojoval proti komunistickému režimu „svojsky" – rozširovaním ľudáckej propagandy pod kepienkom boja za obnovenie ľudáckej slovenskej štátnosti, za čo bol roku 1955 odsúdený na doživotný trest odňatia slobody.[26]

25 VARINSKÝ, ref. 5, s. 409.

26 LACKO, Martin. Za dovolávanie sa práva národa – doživotie. Ivan Štelcer a jeho slovenský príbeh. In ŠTELCER, Ivan. *Náš zápas o samostatnosť Slovenska (1945 – 1992)*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. XX. ISBN 9788374906432. Bezprostrednou príčinou Štelcerovho zatknutia a odsúdenia bol ním koncipovaný leták *Ohlas k slovenskému národu* z 12. 2. 1955 v znení: *„Slováci a Slovenky! V tieto dni prežívate 10-ročné výročie okupácie Slovenskej republiky krvavými boľševickými hordami.*

Sledujúc tóninu textu jeho pamäti, s ľudáckym režimom z rokov druhej svetovej vojny sa vlastne dodnes stotožňuje a považuje ho za dosiaľ najlepší režim v dejinách Slovenska. Potvrdzujú to aj prílohy publikácie, ktoré rukolapne manifestujú Štelcerovo politické presvedčenie. Okrem – jemne povedané – nekultivovaného listu vtedajšiemu riaditeľovi Historického ústavu Slovenskej akadémie vied Dušanovi Kováčovi z novembra 1997[27] predstavuje doslova „čerešničku na torte" publikované vianočné blahoprianie I. Štelcerovi z roku 2008 od priateľa – emigrantského historika Tomáša Vetešku z USA, zakľúčené pozdravom *„Na stráž!"*, ktoré editor Martin Lacko zaradil do vydania.[28]

Samozrejme, ako hovorí stará okrídlená latinská fráza, *de gustibus non est disputandum*. Problém však tkvie kdesi inde. V máji 2014 udelil Ústav pamäti národa I. Štelcerovi dekrét o uznaní štatútu veterána protikomunistického odboja.[29] Vo svetle načrtnutých skutočností si položme oprávnenú otázku: nemal by mať honor účastníka protikomunistického odboja okrem právnej tiež *morálnu rovinu*?

V predmetnom prípade by vari ani tak nevadilo, že I. Štelcer bol od jesene 1944 príslušníkom POHG v Hlohovci – ako kancelárska sila zrejme žiadne neprávosti voči iným nikdy nespáchal.[30] Problematické sú skôr jeho občianske postoje, ktoré neskrývane

---

Na prahu tohto tragického výročia treba sa nám zastaviť a, ako nás k tomu nabáda prezident-mučeník Dr. Jozef Tiso vo svojom poslednom posolstve z Kremsmuensteru, pouvažovať nad tým, čo pre slovenský národ znamenal Slovenský štát, a čo mu priniesol tento, na najbezohľadnejšom násilí zakladajúci sa židoboľševický, satanský, režim. Slovenský národ, po tisícročnej porobe, opojený národným entuziazmom, bez krvavých obetí a násilia, s piesňou na perách, obnovil si svoj samostatný Slovenský štát, ktorý na každom poli, národného, kresťanského, sociálneho, hospodárskeho a kultúrneho života priniesol slovenskému národu netušený rozmach. Slovensko stalo sa oázou v srdci Európy v čase, keď oveľa väčšie národy Európy zmietali sa v hrôzach najstrašnejšej vojny dejín. Úhlavný nepriateľ slovenskej štátnej samostatnosti Dr. Eduard Beneš, vidiac rysujúce sa náznaky roztržky medzi východom a západom, ponúkol sa za sprostredkovateľa a budovateľa mostu medzi východom a západom. Pohrdnúc západným pohostinstvom odletel do Moskvy a tam za judášsky prezidentský stolec zapredal národ český i národ slovenský krvavému Molochovi, Sovietskemu zväzu. Aby svetu predstieral, že za ním ide nielen český národ (aj to nie celý), ale aj národ slovenský (zanedbateľná hŕstka), spojil sa so šrobárovsko-letrichovsko-ursíniovskou klikou, ktorá za pomoci červených boľševikov proti legálne zvolenej vláde Slovenska vyvolala krvavý puč, hanebne nazvaný slovenským národným povstaním. Táto krvavá masakra si vyžiadala vyše 40.000 nevinných obetí a osnovatelia tohto hanebného zločinu, nemajúceho vo svete obdobu, zapísali sa do slovenských národných dejín ako najväčší zradcovia a zapredanci slovenského národa..." ŠTELCER, Ivan. *Náš zápas o samostatnosť Slovenska (1945 – 1992)*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 274-275. ISBN 9788374906432.

27 Pozri ŠTELCER, ref. 26, s. 300-307.

28 ŠTELCER, ref. 26, s. 309.

29 Dostupné online: http://www.trencin.sk/index.php?s-cv-contentID=12288&s-cv-embeddedID=93850. Predošlý predseda Správnej rady ÚPN Ivan A. Petranský priznal I. Štelcerovi postavenie účastníka protikomunistického odboja podľa zákona č. 219/2006 Z. z. už v októbri 2007. ÚPN na základe preštudovanej žiadosti rozhodol, že Štelcerova žiadosť *„spĺňa všetky zákonom stanovené podmienky pre jej vybavenie"*. ŠTELCER, ref. 26, s. 309.

30 Štelcerovo zapojenie do represívnych akcií, ktoré hlohovský POHG v okrese zrealizoval, nepotvrdzujú ani archívne materiály. Len pripomeňme, že POHG, utvorené po vypuknutí Povstania, neboli dobrovoľníckou organizáciou. Po rozpade armády v dôsledku povstaleckých udalostí slovenská vláda Hlinkovu gardu v podstate pretransformovala na vojenskú zložku Slovenskej republiky, do ktorej sa rukovalo zväčša na základe povolávacieho rozkazu. SOKOLOVIČ, Peter. *Hlinkova garda 1938 – 1945*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2009, s. 398-399. ISBN 9788089335107.

prezentuje i v súčasnosti.[31] Existuje logický predpoklad, že udelenie morálnej satisfakcie zo strany súčasného režimu v podobe priznania štatútu protikomunistického odbojára by malo akosi automaticky požadovať aj zo strany laureáta úctu k demokratickým hodnotám a nie obdiv k druhej forme totality, ktorá občianske a ľudské práva pošliapavala rovnako, ako tá komunistická.[32] No nejde len o morálnu dilemu, ale aj o dilemu ÚPN ako historického pracoviska, keď jeho historický pohľad musí ustupovať do úzadia na úkor legislatívne nastavených parametrov.

Prípad I. Štelcera sa stal nebezpečným precedensom. ÚPN by mal vo všeobecnom záujme zrejme disponovať obsiahlejšími právomocami, nezávislými od politicky stanovených kritérií. Mal by mať kompetenciu po dôslednejšom preverení autonómne rozhodnúť, komu vlastne ocenenie udeľuje a či text návrhu (hoc nech aj pochádza z pera profesionálneho historika) selektívne nevyzdvihuje len jednu stránku činnosti osoby navrhnutej na udelenie statusu veterána protikomunistického odboja. Prípad I. Štelcera – a, pravdaže, ďalších osôb s podobnou minulosťou – pred historika kladie priam kategorický imperatív nevidieť synonymum v termínoch *protikomunistický odbojár* a *bojovník proti totalite*, ktoré v spoločenskom diskurze neraz splývajú. POHG proti nástupu komunistického režimu celkom preukázateľne bojovali, no v celkom iných intenciách uvažovania, než pod čím sa protikomunistický odboj rozumie dnes.

Zákon č. 219/2006 tak, ako vidíme na reálnom príklade, obsahuje veľa zradných miest, ktoré kultivácii historického povedomia a pátraniu po morálnych a ľudských vzoroch demokratickej spoločnosti napomôžu len sotva. Za isté „pozitívum" snáď možno považovať len to, že historikom po vzore tzv. pamäťových zákonov v iných európskych krajinách pod hrozbou trestnoprávneho postihu nenaoktrojoval uniformnú šablónu, ako presne protikomunistický odboj hodnotiť a interpretovať. Potreba skoncipovania slovenskej obdoby francúzskej *Výzvy z Blois*, ktorá reagovala na snahy Rady ministrov spravodlivosti Európskej únie presadiť do legislatív členských štátov právne normy, trestajúce iný ako štátom stanovený pohľad na dejiny, tak zatiaľ (našťastie) nie je aktuálna.[33]

Výzvy a nástrahy

V dňoch 14. – 16. novembra 2011 ÚPN usporiadal v Bratislave veľkú medzinárodnú vedeckú konferenciu s názvom *Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe*. Vydaný konferenčný zborník[34] sa rozsahom nepochybne zaradí medzi najobjemnejšie ti-

31 Trochu v tejto súvislosti zaráža aj sprievodné slovo M. Lacka, ktorý o I. Štelcerovi píše v podstate s obdivom, ako o „národnom aktivistovi" a jeho silne proľudácke názory ako zostavovateľ – t. j. odborný redaktor neuvádza na pravú mieru. LACKO, ref. 26, s. XXIII.

32 Predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák sa na odovzdávaní dekrétov veteránom protikomunistického odboja, kde dekrét získal aj I. Štelcer, vyslovil: *„Drahí veteráni protikomunistického odboja, sme si vedomí krívd, ktoré aj vám boli takto spôsobené. Vami prežitým utrpením a svedectvom života ste sa výraznou mierou zaslúžili o našu slobodnú súčasnosť a dnešné budovanie demokratickej spoločnosti. V mene Ústavu pamäti národa vám za to vyslovujem úprimné poďakovanie."* Dostupné online: http://www.upn.gov.sk/sk/v-trencine-odovzdali-dekrety-veteranom-protikomunistickeho-odboja/.

33 Výzvu proti takejto forme kanonizácie minulosti podpísali viacerí historici svetového mena, ako napríklad Eric Hobsbawm, Jacques Le Goff, Jan Assmann či Pierre Nora. KŠIŇAN, Michal. Sloboda pre históriu alebo história pre slobodu? In *Forum Historiae*, publikované 1. 11. 2009.

34 JAŠEK, Peter (ed.). *Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe*. Bratislava : Ústav pamäti

tuly a „povinnú literatúru“ k téme. Zároveň je však živým dôkazom toho, ako ani samotní historici nemajú ustálenú základnú terminológiu, ktorú vo svojom naratíve využívajú. Zborník prináša vyše 50 príspevkov na témy súvisiace s rôznymi formami odporu proti komunistickému režimu, avšak v dôsledku absencie rozvážnej, s nadhľadom podanej teoreticky orientovanej štúdie pôsobí jeho koncepcia neuhladene. Akiste, že v každej krajine, kde bol po roku 1945 nastolený komunistický režim, existovali nálady proti nemu i sily, ktoré ho chceli povaliť. Vidieť vzťahy medzi týmito zložkami v duchu rovnice *odpor = odboj* by ale bolo zásadnou chybou.[35]

Mimochodom, často si to ani neuvedomujeme, no takáto terminologická schizofrénia je prítomná už aj skôr na časovej osi moderných slovenských dejín v súvislosti s protiľudáckymi prúdmi v slovenskej spoločnosti v rokoch 1938 – 1945. Vari práve analógia z obdobia slovenského štátu nám môže poslúžiť ako metodický kľúč k rozuzleniu interpretačných problémov spätých s protikomunistickým odbojom. Komunistická, sociálnodemokratická i občianska platforma voči ľudáckemu režimu tvorila takmer od počiatkov po vzniku Slovenského štátu (každá vo svojom rámci) pomerne kompaktnú protirežimovú zložku, ktorá svojimi aktivitami jednoznačne sledovala zvrhnutie vládnuceho mocenského monopolu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, zmenu politického systému a štátoprávneho zväzku. V porovnaní s vojnovým obdobím, za komunistickej éry, ako poukázala francúzska historička Françoise Mayer, medzi jednotlivými protagonistami „tretieho odboja“ neexistovala na rozdiel od predošlých dvoch (odboj počas prvej a počas druhej svetovej vojny) žiadna tmeliaca súčiastka – ani na československom území, ani za hranicami.[36] Viac-menej izolované protikomunisticky orientované skupiny, ktoré nemali žiadne vzájomné prepojenie, podľa F. Mayer nemožno v žiadnom prípade nazvať politickým odbojom v pravom zmysle slova.[37]

Historička Zora Dvořáková sa, naopak, s koncepciou existencie troch odbojov plne stotožňuje: *„Záměry a cíle všech tří odbojů jsou však zřejmé: vytvořit svobodný samostatný stát, po jeho likvidaci usilovat v průběhu druhé světové války o jeho obnovení a když ho ovládla komunistická totalita, bojovat proti ní a usilovat o obnovu jeho někdejšího demokratického charakteru.“*[38] Dvořákovej charakteristika nie je samozrejme univerzál-

---

národa, 2012, 940 s. ISBN 9788089335466.

35 Ani samotná ŠtB časom už neidentifikovala prítomnosť odboja na Slovensku. Napríklad koncom 70. rokov rozlišovala niekoľko skupín, ktoré nazývala pravicovými a antisocialistickými silami. Tvorili ich „komunistická opozícia“, „kresťanský demokratizmus“, „nekomunistická opozícia“ a „trockistická skupina“, resp. podľa iného členenia „predstavitelia a exponenti pravice“, „osoby orientované prosionisticky“, „bývalí predstavitelia a exponenti pravice“ a „bývalí prominenti ľudáckeho režimu“. KMEŤ, Norbert. Opozícia a hnutie odporu na Slovensku 1968 – 1989. In BLAŽEK, Peter (ed.). *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968 – 1989*. Praha : Ústav českých dějin FF UK – Dokořán, 2006, s. 47. ISBN 8073630079.

36 Najväčšie aşpirácie v tomto smere prejavovala *Rada slobodného Československa*, ktorá od roku 1949 predstavovala vrcholný politický orgán československého exilu. Ani rada si však nezískala všeobecnú podporu, a to tak na českej, ako ani na slovenskej strane.

37 MAYER, Françoise. *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*. Praha : Argo, 2009, s. 183. ISBN 788025701515.

38 DVOŘÁKOVÁ, Zora. Třetí odboj – protikomunistický. In CUHRA, Jaroslav - VEBER, Václav (eds.). *Za svobodu a demokracii I. Odpor proti komunistické moci*. Praha : Karolinum, 1999, s. 27. ISBN

ne akceptovaným hodnotiacim vzorcom, no v zásade reprezentuje zaužívané „trojjediné" chápanie odboja v časti českého, ako aj slovenského prostredia. Pre interpretačné účely však môže byť funkčne aplikovaná len v Českej republike, nakoľko štruktúra a ciele slovenského druhého i tzv. tretieho odboja boli podstatne zložitejšie. Slovenské odbojové prúdy si nenastoľovali iba otázku identifikácie nepriateľa, ale aj otázku budúceho štátoprávneho postavenia Slovenska, ktorá bola pre ne prioritnejšia než znovunastolenie demokracie. V tom sa slovenský protikomunistický odboj (ak už o odboji máme hovoriť[39]) diametrálne líšil od svojho českého náprotivku.

Spochybniteľnosť tézy Z. Dvořákovej nepriamo poodhalil ďalší český historik Vítězslav Sommer, ktorého kritické impulzy stavajú pred historikov zásadnú otázku: existoval vôbec v českých krajinách a na Slovensku protikomunistický odboj? Sama Z. Dvořáková vlastne odboj ako taký ani presne nevymedzuje a obmedzuje sa na všeobecné konštatovanie, že *„výčet projevů odporu a odboje by byl nejen početný, ale zejména různorodý a rozmanitý"*.[40]

Vítězslav Sommer definoval koncept „tretieho odboja" ako spolitizovaný konštrukt, vzniknuvší a udomácnený najmä z iniciatívy bývalých väzňov komunistického režimu, snažiacich sa získať po roku 1989 od spoločnosti uznanie a morálnu satisfakciu za prežité občianske či ľudskoprávne príkoria.[41] Sommer zachádza vo svojej provokatívnej oponentúre ďalej, keď kritizuje celé chápanie konceptu tretieho odboja ako trpiteľský mýtus českého národa v tom zmysle, že demokraticky a slobodne zmýšľajúci český národ sa vždy v správnom čase postavil proti útlaku, ktorého pôvodcom boli zahraničné veľmoci i domáci zradcovia a dokázal tak obstáť v „historickej skúške" morálnej cti.[42]

Touto kritikou prirodzene nenapáda napríklad zásluhy protinacistického odboja v zápase za obnovenie samostatného Československa. Protestuje však proti zanedbaniu metodológie pri skúmaní odboja a rozprávkovému videniu dejín ako konštantného zápasu malého hrdinského národa za slobodu a spravodlivosť – teda slovami britského politického teoretika Rogera Eatwella, proti mystifikovanej percepcii politickej reality na báze súboja dobra proti zlu.[43]

Jan Kalous zdôrazňuje aj praktickú stránku historickej analýzy tretieho odboja: potrebu citlivej práce s prameňmi a dôraz na vyvarovanie sa číhajúcemu riziku – stratégii moderovanej manipulácie s realitou zo strany ŠtB, ktorá sa najviac prejavovala konštru-

---

8071847941.

39 Autorská dvojica Václav Vondrášek – Jan Pešek, ktorí problematiku ľudáckej emigrácie rozpracovali dosiaľ najpodrobnejšie, sa napríklad označovaniu tejto protikomunisticky orientovanej línie za protikomunistický odboj vyhýbajú a píšu o nej ako o slovenskej politickej emigrácii, resp. ako o slovenskom politickom exile. Pozri VONDRÁŠEK, Václav - PEŠEK, Jan. *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945 – 1970. Mýty a realita.* Bratislava : Veda, 2011, 736 s. ISBN 9788022412247.

40 DVOŘÁKOVÁ, ref. 38, s. 28.

41 S V. Sommerom súhlasí i P. Blažek, keď o termíne „tretí odboj" hovorí ako o *„mätúcom"* pojme, zavedenom pod vplyvom bývalých politických väzňov z 50. rokov. BLAŽEK, ref. 7, s. 17.

42 SOMMER, Vítězslav. Cesta ze slepé uličky „třetího odboje". Koncepty rezistence a studium socialistické diktatury v Československu. In *Soudobé dějiny*, 2012, roč. 19, č. 1, s. 30. ISSN 1210-7050.

43 EATWELL, Roger. Introduction: New Styles of Dictatorship and Leadership in Interwar Europe. In *Totalitarian Movements and Political Religions*, 2006, Vol. 7, No. 2, s. 132. ISSN 1469-0764.

ovaním neexistujúcich sprisahaní, a teda v skutočnosti neexistujúcich prejavov tretieho odboja.[44]

Svoju úvahu nezakončím štandardným záverom. Namiesto toho sa pokúsim voľne v bodoch načrtnúť niekoľko okruhov, na ktoré sa môže upriamiť pozornosť bádateľov pri budúcom precizovaní identifikácie podôb slovenského protikomunistického odboja.

Po prvé, historik sa pri definovaní pojmov nemusí riadiť politickou dikciou. Má legitímne právo utvárať si vlastnú metodickú koncepciu nazerania na sociohistorické javy a fenomény – pravda, ak ju dokáže patrične podložiť argumentmi. Zákonná dikcia, naoktrojovaná politickou mocou, je vždy len dočasná. S príchodom novej vlády sa môže bez logickejšieho opodstatnenia radikálne modifikovať. (Natíska sa rečnícka otázka, či po prípadnej novele má historik meniť v jej duchu aj svoju interpretáciu...). Neexistuje racionálny dôvod, prečo by sa jej mal historik podriaďovať – o to viac, ak vezmeme do úvahy motto každého vedca – produkovať nadčasové práce, použiteľné a citovateľné i decéniá po ich vydaní.

Po druhé, žiadalo by sa vytvoriť konsenzuálny pracovný rámec pre jasné vymedzenie tretieho odboja. Ideálnym riešením by bolo zorganizovať k tejto problematike monotematickú, teoreticky a interdisciplinárne zameranú vedeckú konferenciu. Z jej výsledkov môže vzísť odpoveď na triviálnu otázku, či možno v kontexte slovenských dejín hovoriť o *protikomunistickom odboji na Slovensku* alebo len o *slovenskom protikomunistickom odboji*, čo nie je len slovná prešmyčka, ale podstatný významový rozdiel.

Po tretie, je potrebné využívať komparatívny prístup. Slovenský protikomunistický odboj treba kontextualizovať. Oproti odboju v českých krajinách vykazoval markantné kvalitatívne odlišnosti, no Slovensko nejestvovalo výhradne v česko-slovenskom panoptiku. Obzvlášť pri analýze zahraničnej ľudáckej línie, ktorá býva typizovaná ako najsystematickejšia línia slovenského protikomunistického odboja, môžeme pre heuristické účely zvoliť ako ideálny komparatívny model nie českú, ale napríklad chorvátsku ustašovskú emigráciu. Ustašovská emigrácia sa podobne nikdy nezmierila so zánikom chorvátskeho štátu po roku 1945 a s obnovením Juhoslávie. V čom bola pozícia Pavelićom založeného *Chorvátskeho oslobodzovacieho hnutia* iná ako pozície *Slovenského oslobodzovacieho výboru* alebo *Slovenskej národnej rady v zahraničí*? V čom sa ich programy a ciele diferencovali a čo mali spoločné? Bolo uskutočnenie plánov exulantských organizácií vôbec reálne? A najmä – aké miesto zaujímali v kontexte protikomunistickej rezistencie ako takej? To sú len niektoré z radu otázok, ktoré môžu byť východiskovými bodmi komparatívneho výskumu a následného začlenenia slovenského protikomunistického odboja do európskeho rámca.

Po štvrté, vo výskume by sa nemalo zanevrieť na využívanie zahraničných archívov a pátranie po pôvodných materiáloch odbojových organizácií. Napríklad fondy Politického archívu zahraničných vecí v Berlíne ukrývajú na Slovensku dodnes neznáme dokumenty z prvej polovice 50. rokov, keď Slovenský oslobodzovací výbor a Slovenská národná rada v zahraničí v Nemecku pod Ďurčanského, resp. Černákovým vede-

44 KALOUS, Jan. Státní bezpečnost a třetí odboj v letech 1948 – 1951. In VEBER, Václav - BUREŠ, Jan a kol. *Třetí odboj. Kapitoly z dějin protikounistické rezistence v Československu v padesátých letech 20. století*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2010, s. 277. ISBN 9788073803063.

ním urputne zápasili o priazeň Zahraničného úradu Nemeckej spolkovej republiky, ktorá mohla za istých predpokladov (nakoniec nenaplnených) hrať dôležitú úlohu pri reforme štátoprávneho usporiadania stredoeurópskeho priestoru po predpokladanom kolapse sovietskeho bloku. Bohaté materiály k zahraničným odbojovým organizáciám (obzvlášť súkromnú i úradnú korešpondenciu) uschováva takisto slovacikálny archív Ottawskej univerzity. Významné poznatky môže priniesť novospracovaný osobný fond Ferdinanda Ďurčanského v Slovenskom národnom archíve a mnohé ďalšie roztratené fondy. Okrem jazykových znalostí si však takýto rozsiahly výskum, pravda, vyžaduje aj značné finančné prostriedky, nakoľko hĺbková sondáž v zahraničných archívnych fondoch a zbierkach je pre dôsledné preniknutie do témy priam nevyhnutná.

Po piate, v nadväznosti na predošlý bod, pri identifikácii odbojových aktivít sa nemožno spoliehať bezvýhradne na materiály z agendy Štátnej bezpečnosti. V opačnom prípade to budú vždy len dejiny protikomunistického odboja *z pohľadu ŠtB*, ale nikdy nie dejiny protikomunistického odboja. Zmysluplná historická práca si vyžaduje ich konfrontáciu s pôvodnými prameňmi odbojových organizácií a materiálmi inej provenience (s dokumentmi nemeckého Zahraničného úradu, amerického Štátneho departmentu atď.). Doteraz vydané štúdie a monografie reflektujú problematiku hlavne z českých a slovenských bezpečnostných archívov (Archiv bezpečnostných složek, Archív Ústavu pamäti národa). Tieto pramene sú prirodzene niekedy zavádzajúce a keďže sa historik zdanlivo nevie o nič iné oprieť, má tendenciu viac či menej preberať ich interpretáciu. Vyšetrovatelia Štátnej bezpečnosti sa pritom v súvislosti s exilovými protikomunistickými organizáciami (ale napríklad aj s doma pôsobiacou *Rodinou* či *Bielou légiou*), pravdepodobne pod dojmom neschopnosti tieto spoločenstvá úspešne infiltrovať a rozložiť, uchyľovali k neovereným konšpiračným teóriám.

A na záver, bude treba vytvoriť adekvátne typologické členenie jednotlivých zložiek slovenského protikomunistického odboja, ktoré obstojí v konfrontácii s insitnou argumentáciou – či už spoločenského diskurzu alebo právnych noriem. Je to, domnievam sa, konštruktívna cesta, ako dosiahnuť v rámci historickej komunity konsenzus v základných interpretačných otázkach a zároveň v dobe zaznávania humanitných disciplín dokázať význam a užitočnosť historiografie aj smerom navonok k širšej verejnosti.

PhDr. Anton Hruboň
Katedra histórie
Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Tajovského 40
email: hrubon@gmail.com, anton.hrubon@umb.sk